

De ontwikkeling van Enter en de Enter es

J.G. Altena

Prehistorie

De kern van het ontstaan van Enter en de bijbehorende es ligt in de laatste ijstijd. Door het opschuivende landijs werden hier in de omgeving de stuwwallen gevormd zoals de Holterberg, de Lemelerberg, etc. Ook de stuwwal waarop later de Enter es zou worden aangelegd is in deze tijd ontstaan.

Toen het ijs dit terrein weer had prijsgegeven aan een gematigder klimaat, was hier een heuvel ontstaan van ca. 3½ km. lengte en een gemiddelde breedte van ca. 1000 meter. Op de meeste plaatsen verhief hij zich enkele meters boven de omgeving, oplopend tot 7 à 8 meter op het hoogste punt.

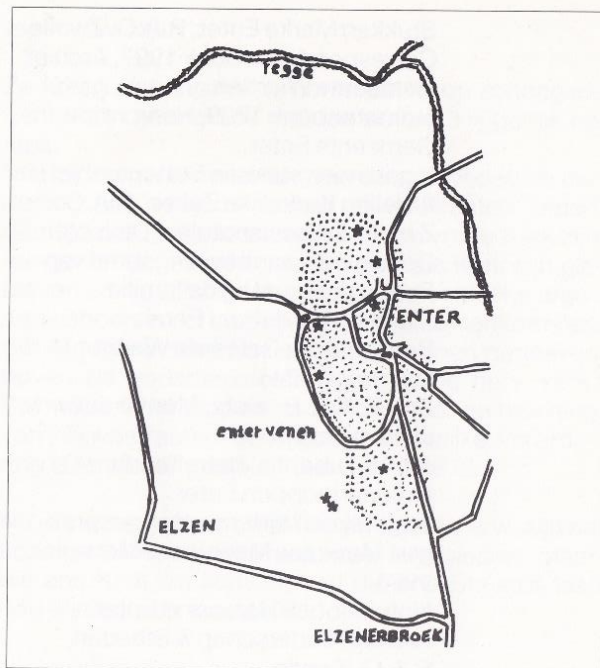
Toen de begroeiing hier geleidelijk aan weer een kans had gekregen, verschenen ook de eerste mensen in deze omgeving. Het waren rondtrekkende nomadenstammen die hoofdzakelijk van de jacht en de visvangst leefden. Sporen van hun aanwezigheid zijn overal op de Enteres aangetroffen.

In 1935 stuitte de heer G.J. Geels tijdens het steken van kienhout in het zuiden van het Enterveen op een zwurfkei. Direct onder de steen vond de heer Geels drie grote barnstenen kralen en vier bronzen voorwerpen. Twee bronzen staafjes, een bronzen ring en een spatelvormige naald. Het laatste voorwerp, een zgn. 'spatenkopfnadel' werd rond de 6e eeuw v. Chr. gedateerd en is het enige bekende exemplaar in Overijssel.

Omstreeks 1941 vond de heer D. Wolfs een stenen bijl en een vuurstenen sikkelmes op bijna dezelfde plek. Deze vondst zou zelfs gedateerd kunnen worden van de 20e eeuw v. Chr.

Op het Zuiderveld werden door de Almelose amateurhistoricus G.J. Eshuis werktuigen van vuursteen en brokken aardewerk gevonden die dateren van 1700 v. Chr.

In 1936 werd bij het afgraven van een esgedeelte

★ oudheidkundige vondsten

▨ de Enter Es

tussen 'Kruudersjehan' en 'Reurinkjoan' een urnenveld aangetroffen. Tachtig urnen werden geteld waarvan er een twintigtal heel zijn gebleven. Ook bij het graven van de kleiputten voor de steenbakkerij van Rohaan werden urnen gevonden.

Toen in 1950 aan de Julianastraat de eerste woningwoningen werden gebouwd werden bij het graafwerk hiervoor de sporen gevonden van een nederzetting uit de Karolingische tijd (800 tot 1000 jaar n. Chr.)

Een groot aantal kogelpotscherven bleek bij nader onderzoek te duiden op een pottenbakkerij uit die tijd. Een vrij zeldzame vondst.

Nog een oudheidkundige vondst die zelfs uniek voor Nederland was, deed men in 1954. Ten noorden van de Hamberg, aan de rand van de es, werd een trech-

tervormige urn gevonden die naast verbrande beenderen en een dotje haar, twee mooie bronzen broches bevatte. Nog diverse andere vondsten van urnen, etc. werden gedaan in de es.

Bewijzen genoeg dat Enter vroeger een druk bezochte pleisterplaats is geweest voor de rondtrekkende bevolking.

De eerste vaste bewoners

De eerste vaste bewoners zijn hier waarschijnlijk ook gekomen in de Karolingische tijd (800 - 1000 jr. n. Chr.) Onderzoek heeft aangetoond dat de humuslaag op de es op sommige plaatsen meer dan een meter dik is. De wetenschap neemt aan dat de essen door de voortdurende bemesting gemiddeld een millimeter per jaar worden opgehoogd. Een humuslaag van een meter betekent dus 1000 jaar bemesting.

De eerste vaste bewoners hebben zich gevestigd aan de oostkant van het Noordelijk deel van de es. De plek die ongeveer gelegen is tussen de Ypeloweg en de Horstinksteeg. Waarom hier precies? Dit gebied voldeed aan twee voorwaarden. De boerderijen moesten gevrijwaard zijn van de wintervloeden van de Regge en licht te ontginnen bouwland en weidegrond moest vlakbij zijn. De wintervloeden van de Regge, die toen nog een veel grilliger verloop had dan nu, zetten grote gebieden aan weerszijden onder water. Nog in het begin van deze eeuw stond 's winters het water tot achter de huizen in de Dorpsstraat.

Tussen Ypeloweg en Horstinksteeg was het hoogteverschil tussen de es en de weilanden aanzienlijk. De es liep hier vrij steil omhoog uit de Reggevallei. Op dit hellende stuk werden de eerste boerderijen gebouwd. Verder naar het zuiden was de hele oostkant van de es veel minder geschikt. Het hoogteverschil verliep daar veel geleidelijker, de weidegronden waren veel drassiger terwijl de tegenoverliggende es door heidevelden en begroeiing veel moeilijker te ontginnen was. De bewoners van het laatste uitbreidingsplan hier weten er over mee te praten. Door de hoge grondwaterstand ter plaatse kampt men met

vochtproblemen.

Ten noorden en ten westen van de es was Enter duizend jaar geleden nog zwaar bebost. Meer naar het zuiden toe liep het Zuiderveld (het Sutveld) steil af naar het veen en de moerassen die daar aanwezig waren.

De eerste Enternaren hadden niet zo veel keus voor een goede vestigingsplaats. Met hun primitieve landbouwwerktuigen gingen ze moeilijk te ontginnen terrein zoveel mogelijk uit de weg.

De eerste ontginningen

De eerste ontginningen lagen op de hellingen van de Hamberg. Gezamenlijk werd dit zware werk aangepakt. Iedere deelnemer kreeg een gelijk deel in zo'n ontginning. Aan de kop van de akkers liet men een strook grond vrij. Hierover kon iedere boer zijn eigen stuk grond bereiken en bij het ploegen kon de ploeg hierop gekeerd worden. Deze stroken grond heetten dan ook de 'wendestukken'. Als de hele ontginning klaar was werd er een omheining geplaatst om het groter wild en het vee buiten te houden.

Voor we verder gaan met de geschiedenis van de Enter es en zijn eerste ontginners moet hier toch de naam Jan Prakken vallen. Jan, in Enter geboren, was de zoon van het voormalige hoofd van de O.L. school in Enter. Als leraar geschiedenis lag zijn interesse natuurlijk op dit terrein. Na lezing van het standaardwerk van A. Meitzen 'Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen', rijpte bij hem het idee ook voor de Enter es zo'n studie aan te pakken. In het begin van de jaren dertig heeft hij met behulp van de plaatselijke boerenbevolking van veel oude veldnamen, die hij in oude transportaktes was tegengekomen, de juiste plaats in de es weten te bepalen. Veel namen moeten al bij de eerste ontginning zijn ontstaan. Verderop in dit hoofdstuk plaatsen we de volledige lijst van deze veldnamen met hun betekenis. Een moeilijk en belangrijk stukje vestigingsgeschiedenis. Het complete artikel is in 1934 verschenen in het tijdschrift 'Nomina Geographica Neerlandica'.

Luchtfoto Enter es 1932. Het tracé van de spoorlijn is duidelijk zichtbaar.
Foto: Topografische Dienst Emmen.

De naam Enter duikt op

Enter is dus veel ouder dan 800 jaar. Het jubileum dat we dit jaar vieren is dan ook zuiver symbolisch. Het is een goed gebruik dat we voor dergelijke gelegenheden de eerste schriftelijke vermelding van het dorp nemen. Ook voor Enter is dit gebeurd. In een register van bezittingen van de Duitse graaf van Dalen komen we voor de eerste keer de naam Enter tegen. Deze graafschap Dalen was gelegen in het tegenwoordige Munsterland in het ambt Werne aan de rivier de Lippe. Hendrik, graaf van Dalen was de zoon van graaf Gerhard van Dalen en Hadwig, Gravin van Ravensburg. Hij was gehuwd met Regenwite, erfdochter van Wolbertus, Heer van de Heerlijkheid Diepenheim. In het jaar 1188 liet Hendrik van Dalen een register opstellen van al zijn bezittingen zowel in Duitsland als in Twente en de Achterhoek. Wat Enter betreft komen we in dit register tegen 'Item in parochia Risnen, curia entheren...Item domus Effinc...Item domus Swederinc...Item una warandia in nemore enthere...'

Vertaald staat er: 'Idem in de parochie Rijssen, de hof te Enter, idem het goed Effinc, idem het goed Swederinc, idem een ware in het Enterse bos'.

Hier duikt dus de naam voor het eerst op. Deskundigen menen overigens dat dit register een copie is die begin 14e eeuw is gemaakt.

Volgens deze deskundigen bevat deze copie wel gegevens uit 1188, maar ook veel toevoegingen uit latere tijd. Een sterke aanwijzing dat dit inderdaad het geval is, is een akte uit het jaar 1296 waarin dan pas de in het register vermelde hof te Enter in het bezit komt van de Graaf van Dalen. De andere bezittingen in Enter kunnen toch wel degelijk uit 1188 stammen. Interessant in dit verband is de vondst die Hans Krabbenbos uit Enter in 1986 deed. Hans speurt al een aantal jaren in zijn vrije tijd met een metaaldetector naar verborgen oudheden in de grond. In 1986 vond hij in de buurt van de voormalige schippersherberg Binnengerrit een zeer oude munt. Na onderzoek door het Koninklijk Penningkabinet in Leiden bleek het te gaan om een penning uitgegeven door de 26e Bisschop van Utrecht, Herbert van Bierum.

Hans Krabbenbos uit Enter vond deze penning in de buurt van de Regge bij 'Binnengerrit'. Het is een penning uitgegeven door de Bisschop van Utrecht Herbert van Bierum die Bisschop was van 1139-1150.

Deze Herbert van Bierum was Bisschop van 1139 tot 1150.

Verschillende verklaringen zijn er gegeven voor de naam Enter. Slechts één daarvan beschouwen we als serieus. In dit geval wordt de naam 'Ennethere' als volgt verklaard. Ennet kan zijn afgeleid van het Germaanse woord 'Anud' (eend) en here komt van het Germaanse woord 'Haru' (zandige heuvelrug).

De ontginning gaat verder

Terug naar de ontginning van de Enter es. De eerste ontginningen bestonden dus uit verspreid liggende stukken bouwland, op en om de Hamberg, omgeven door een omheining. Getuige de veldnamen die we hier aantreffen, ontmoette men hier de minste natuurlijke obstakels.

 vermoedelijk oudste ontginningen in de Enter es.

Voor de eerste gezinnen lag hier voldoende landbouwgrond maar toen het aantal gezinnen zich uitbreidde moesten er nieuwe ontginningen plaatsvinden. Nu kon men niet meer zo kieskeurig zijn en kwamen ook stukken land met begroeiing in aanmerking. Wel namen nog steeds alle gezinnen deel aan de ontginningen. Het totale aantal was waarschijnlijk niet hoger dan tien. Op deze manier kwam het grondbezit van de oudste boerderijen erg verspreid door de es te liggen.

Er kwam natuurlijk een moment dat een boerderij een maximale grootte had bereikt. Met de toenmalige landbouwwerktuigen lag deze grootte gemiddeld bij 4 à 5 Ha. landbouwgrond.

Per gezin kon dat natuurlijk enigszins variëren. Hierdoor bleef het aantal boeren, dat zich met nieuwe ontginningen bezighield, vrij constant. De oudste boerderijen die niet meer grond nodig hadden werden vervangen door de nieuwe gezinnen. De bebouwing breidde zich geleidelijk uit naar het zuiden langs de rand van de es. Ook de nieuwe ontginningen verplaatsten zich steeds meer naar de Zuider es. Van dit patroon uitgaande zouden dus de noordelijke boerderijen hun grondbezit hoofdzakelijk in het noorden van de es moeten hebben.

Hoe zuidelijker de boerderij lag hoe meer haar grondbezit zich op de zuideres moet bevinden.

Veel voorbeelden om dit te bevestigen zijn er niet omdat het bekende grondbezit van boerderijen uit de achttiende en negentiende eeuw teveel wijzigingen heeft ondergaan om nog als betrouwbaar voorbeeld te dienen.

Twee voorbeelden zijn wel betrouwbaar te noemen:

1. Het grondbezit van het erve Olthof ('t Loaver) uit de 15e eeuw.
2. Het grondbezit van het erve Effink uit de 18e eeuw.

Beide erven stammen uit de vroegste geschiedenis van Enter. Olthof n.l. als de hof te Enter (Olthof = oude hof) uit 1296 en het erve Effink als 'domus Effinc' uit 1188. Hier komt nog bij dat Effink een hofhorig erve was. Deze erven konden bij erfopvolging nooit gesplitst worden zodat het grondbezit zeer lang onveranderlijk bleef.

Bij het erve Olthof hoorden de volgende (bouw)landen:

De Roeveakker - De Paalakker - De Weitakker - De Westerse akker - De Hacket - Het Koornstuk - Het Reetstuk - De Veltbrake - De Verloe - De Tuinstukken - De Steenakker - De Vonderakker - De Matakker.

Het (bouw)grondbezit van het erve Effink zag er als volgt uit:

De Veenakker - De Kromme akker - De Kleine Aanwende - Het Hamberger Stuk - Het Verboomstuk - De Baanakkers - De Zandakker - Het Stokstuk - De Grote Aanwende - Het Lootstuk - Het Oosterrot - Het Leemstuk - De Raykerstukken - Het Tuinstuk - Het Hellewit - De Veltbrake - Het Leemkoelenstuk.

Olthof lag aan het begin van de Lage Dijk en was dus één van de meest noordelijk gelegen boerderijen. Effink lag op de plaats van de Katholieke kerk en was op twee na het meest zuidelijk gelegen gewaarde erve.

Van de dertien stukken bouwland van Olthof liggen er acht in het noordelijk gedeelte van de es, twee op de rand van het noordelijk en zuidelijk gedeelte en drie op de Zuider es. Dit bevestigt het omschreven ontginningspatroon. Van de zeventien stukken bouwland van Effink liggen er zestien in de zuider es en één in het noordelijk gedeelte. Ook hier dus een duidelijke aanwijzing; hoe zuidelijker de boerderij lag, hoe zuidelijker het bouwland lag.

In die eerste eeuwen van ontginning ging alles vrij gemoedelijk en ongedwongen. Er was grond genoeg al werd ze steeds moeilijker te ontginnen. Iedereen kon naar believen deelnemen. De dagelijkse praktijk begrensdte vanzelf de bedrijfsgrootte.

De bemesting

De voornaamste reden waarom de bedrijfsgrootte begrensd was is de bemesting. De schrale zandgronden hier hadden veel bemesting nodig om een redelijke opbrengst te geven. Omdat de veestapel hier altijd erg klein is gebleven was dierlijke mest

Luchtfoto Enter es 1951. Zestien jaar na de opheffing van de spoorlijn is het vroegere verloop ervan nog duidelijk te zien.
Foto: Topografische Dienst Emmen.

maar in beperkte hoeveelheden voorhanden. Voor het grootste deel moest op een andere manier in de behoefte worden voorzien. Dit gebeurde op twee manieren. In het begin paste men vaak 'brandcultuur' toe. Houtopslag werd verbrand en de overgebleven as over het land verspreid. Later werd steeds

meer de plaggenbemesting toegepast. De bovenste humusrijke laag van de heidevelden etc. werd afgestoken en eventueel vermengd met stalmest verspreid over het land. Voor één mud bouwland (0,53 Ha.) waren vroeger ca. 30 wagens plaggen nodig voor bemesting. Als deze vermengd werden met

stalmest, dan nog 20 à 25 wagens. Bij een bedrijfs-grootte van 5 Ha. waren dus 250 à 300 wagens nodig. Het was ieder jaar weer een geweldig karwei om de grond bemest en op tijd ingezaaid te krijgen. De tijd ontbrak gewoon om een bedrijf op een gegeven moment nog groter te maken.

De oude hof te Enter

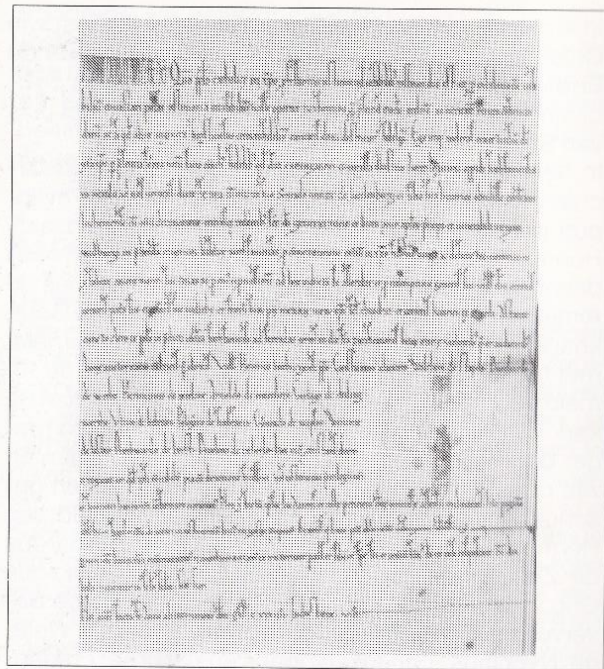
Misogosten, ziekten, oorlogsomstandigheden etc. kwamen vroeger maar al te vaak voor. Veel gezinnen verkeerden in bittere armoede. Geld om nieuw zaai-goed te kopen was er niet. Ze moesten zich in de schulden steken of nog erger: ze raakten hun hele bezit kwijt. Op deze manier raakte gedurende de middeleeuwen al heel wat bezit in handen van de adel of andere vermogende lieden. Door de verspreide ligging van deze bezittingen werd het be-heer ervan vaak geregeld in hoven. De bewoner van zo'n hof, de hofmeier, zorgde voor de inning van de pacht en regelde de andere zaken betreffende het beheer van de bezittingen.

De bewoners van de boerderijen die onder zo'n hof hoorden waren de 'hofhorigen'. In Enter hadden we ook zo'n hof. Henricus van Metelen was de eerst bekende eigenaar en later de Graaf van Dalen.

De functie van de hof te Enter is blijkbaar al in de late middeleeuwen verloren gegaan. We lezen er in ieder geval later niets meer van. De naam van de boerderij veranderde in de loop der eeuwen van Oldehof, Oldehave, Olthof, Lahaver in 't Loaver.

Het geslacht Van Enthère

In het oud archief van de gemeente Zutphen, onderdeel Kapittelarchief, berust een oorkonde van 2 februari 1134. In deze oorkonde schenken Gravin Ermengardis, wettige ervvrouw van oppidum Zutphen, en haar man Conrad, graaf van Luxemburg, de kerk te Lochem met de tienden en inkomsten aan de Kunniken der kerk te Zutphen. Als getuige bij deze handeling is o.a. aanwezig Arnaldo de Ennethere.

Oorkonde van 2 februari 1134 waarin de naam 'ennethere' voor de eerste keer vermeld wordt.

Foto: Gemeentearchief Zutphen.

Wat voor functie Arnaldo vervulde wordt er niet bij vermeld. Meestal echter waren het vertegenwoordigers van de kerk of kloosters of adellijke personen die in dergelijke oorkonden genoemd worden.

Het is de eerste keer dat we de naam Ennethere tegenkomen. Niet als buurtschap maar als eigenaam. Dat de buurtschap Entharen zoals we die later tegenkomen hierna genoemd zou zijn, spreekt de vestigingsgeschiedenis van Oost Nederland voldoende tegen. Het geslacht Van Enthère kan wel naar de buurtschap Enter genoemd zijn, al zijn er geen aanwijzingen dat ze hier gewoond hebben. In latere oorkondes komen we meer gegevens tegen.

In het rijksarchief van Gelderland (Archief Commanderie van St. Jan): 'Broeder Arnoldus, commandeur

in Arnhem, verklaart ten overstaan van de proost van O(l)densele, van Amelius de Billen, **Hermannus de Enther** en Wenemarus Bentich de goederen Syb- binch onder Vorstonden over te dragen aan het huis van St. Jan te Arnhem. 5 januari 1304.'

In het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (Huisar- chief Almelo): 'Johannes graaf van Benthem, Phylip- pus proost van de kerk van Aldensul (Oldenzaal), Henricus de Almelo, knape, als voogd van zijn min- derjarige bloedverwanten Ecbertus en Johannes de Almelo, Woltherus de Kepele en Gotfridus de Gore, knapen, verklaren dat Albertus, kapelaan te Almelo, met toestemming van Ecbertus en Johannes de Al- melo voornoemd een perceel land en tienden aan de kerk van Almelo heeft overgedragen, die hem vroe- ger door wijlen heer Ecbertus de Almelo, ridder, en zijn oudste zonen Arnoldus en Henricus waren ge- schonken; een en ander in tegenwoordigheid van Hermannus de Lage, Otto de Welevelde, Bernardus de Zebelinge, Rodolfus de Bevervorde, Arnoldus Grip, ridders, Rodolfus de Peze, Everhardus de Be- vervorde, **Hermannus de Enthère**, Ecbertus Wele- ge, Nycolaus Ruthere, Jacobus en zijn broer Frederi- cus de Thye, knapen,' 15 juli 1308.

In het Huisarchief van Almelo:

'Johannes de Almelo, knape, verklaart in tegen- woordigheid van Johannes, graaf van Benthem, Bernardus de Zebelinge, Everhardus de Bevervor- de, ridders, Henricus de Almelo, Otto en zijn broer Bernardus de Welvelde, Rodolfus de Peze, Tideri- cus de Grimberghe, **Hermannus de Enthère**, Ec- bertus Welghem, Wolterus de Haslo, Johannes de Reve, Bernardus Suederi, Johannes Welghem, Ec- bertus Mostart, knapen, dat zijn oom Johannes, graaf van Benthem, met medewerking van zijn ver- wanten Bernardus de Zebelinge, ridder, Henricus de Almelo, Otto en zijn broer Bernardus de Wevelde, Rodolfus de Peze en Thidericus de Grimberghe, tus- sen hem (Johannes de Almelo) en zijn broer Ecber- tus een nagescheid tot stand heeft gebracht, waarbij hem de volgende goederen zijn toegekend die hij van zijn broer Ecbertus in leen zal houden:

Het huis Ambinc in Elsen, Rolvinc in Wierden etc. etc.

Almelo, 31 januari 1323.

In het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (Huisar- chief Almelo):

'Ecbertus, heer van Almelo (Engelbert II), zijn echt- genote Agnes, zijn kinderen Arnoldus, Hadewigis en Konegundis verklaren dat zij aan Johannes Voghel de akker Richardinc Breden, behorende tot het erve Richardinc (Almelo), voor 18 mark Brabantse den, hebben verkocht en voor het gerecht van Almelo on- der belofte van vrijwaring hebben geleverd;

Dat de levering heeft plaats gehad in tegenwoordig- heid van Everhardus de Bevervorde, ridder, zijn zoon Rodolphus, Ecbertus de Grimberghe, Ecber- tus Henrici de Almelo, Johannes de Molendino, Jo- hannes de Reve en zijn zoon Svederus, Arnoldus Grubben, Jacobus de Tya, **Theodoricus de Enthe- re**, Johannes de Gyfle, Johannes den Welighen, Wichgherus Bonen, Goswinus Scap, Ecbertus de Grutere, Johannes de Slutere, Gripo de Tija, Ecber- tus Strodinc, Arnoldus de Molendino, Borgmannen van Almelo, Johannes broer van Escikinus, Gerhar- dus de Nienhove, Hermannus de Grutere en Henri- cus Schermere, schepenen van Almelo.'

Almelo, 21 januari 1333.

In het archief Salm - Salm te Anholt (Westfalen) (Ar- chief Vreden):

'De thesaurier van de kerk van Aldenzale, in de dio- cees Traiectum, door de H. Stoel aangewezen als rechter en conservator van de rechten van proosdes en kapittel van Vreden, wijst naar aanleiding van de geïnsecreeerde (ingebrachte) klacht van **Hermannus de Enthère**, klerk en procurator van voornoemde abdij, zeven boerderijen n.l. Menzinc in Bilrebeke (Billerbeck i.W.), Rusching of Poppenbeke in Have- kesbeke (Havixbeck i.W.), Bischoppinghove en Mar- kebeke in Rakeslare (Roxel i.W.), Hemekinc in Not- lon (Nottuln i.W.), Hemiskeshove in Sendene en Lin- dowe in Dulmen, die Henricus Schorlerse en zijn moeder Conegundis, burgers van Monasterium (Münster i.W.), wederrechtelijk in bezit hadden ge- nomen, aan de abdij Vreden toe.'

Oldenzaal, 7 oktober 1339.

Uit al deze oorkonden blijkt duidelijk dat er een adellijk geslacht 'Van Enthere' is geweest. Hermannus de Enthere was klerk en procurator van de abdij van Vreden. Theodoricus de Enthere behoorde tot de borgmannen van de heer van Almelo. Borgmannen waren ridders en knapen die zich verplicht hadden het kasteel van hun leenheer te helpen verdedigen in oorlogstijd.

Uit de Cameraarsrekeningen van Deventer blijkt dat tussen 1361 en 1374 een Johan van Enthere als burger van Deventer is ingeschreven.

Waar ze gewoond hebben is niet bekend. Een adellijke behuizing 'Van Enthere' komt nergens hier in de buurt voor.

Vanaf ca. 1700 komt wel weer op diverse plaatsen in Nederland o.a. in Zwolle en Den Haag de naam Van Enter voor. Verbindingen tussen het geslacht dat hier leefde in de twaalfde en veertiende eeuw hebben we niet kunnen leggen.

Ontstaan van het markegenootschap

Door het bemestingsprobleem moesten er zeer veel woeste gronden, liefst heidevelden, aanwezig zijn om de benodigde plaggen te kunnen leveren. Was eenmaal de bovenste laag van zo'n heideveld afgestoken, dan duurde het zeven tot tien jaar voor de humuslaag zich had hersteld. Dr. B.H. Slicher van Bath komt in zijn boek 'Een samenleving onder spanning' tot de conclusie dat er ongeveer twintig keer zoveel plaggengrond nodig was dan het areaal van het bouwland was. Dit hebben de boeren van de buurtschap Enter ook ingezien. Op een gegeven moment is er een gezamenlijk besluit genomen regels te stellen aan het gebruik van de woeste gronden. Ieder erve ontving een 'waardeel' waarmee men het recht verwierf tot het 'heyden en weyden' op de gemeenschappelijke gronden. Dit waardeel gaf ook recht op visvangst in de beken rondom Enter en het steken van turf in het Enterveen. Het bouwland dat men in bezit had bleef particulier eigendom. Zo'n waardeel kon niet verlegd worden en bleef op het erve rusten. (In latere eeuwen werd van deze

grondregel wel eens afgeweken.)

Vestiging van nieuwe boeren kon in het vervolg alleen na een gezamenlijk besluit van de markegenoten. Een vergadering van de deelgenoten heette een 'holtink'. De voorzitter van de holtink was de 'holt-richter' of markenrichter.

De oudste wegen in de es

De Weyerloessche weg

Toen de eerste ontginningen in de es plaatsvonden waren er nog geen wegen. De rondtrekkende bevolking die hier eerder verbleef had geen vaste routes. De eerste wegen/paden die ontstonden waren de verbindingen tussen de ontgonnen stukken land in de es. Namen hebben sommige van deze karresporen, want meer waren het niet, nooit gekregen. Een oude weg die wel een naam heeft gekregen, was de huidige Weitakkersweg, al was de loop ervan toen wat anders als nu. De vroegere naam van deze weg verschijnt in 1465 als 'Wijrsche wegh' en in 1479 als 'Weyerloessche wech'. Tussen de eerste ontginningen en dat moment zijn dan al meer dan 600 jaar verstreken. Het gebrek aan schriftelijke bronnen uit de middeleeuwen speelt ons ook hier parten. Gelukkig had men vroeger de gewoonte om zowel stukken bouwland als wegen de naam te geven van de terreinsgesteldheid die men aantrof.

'Wijrsche wegh' is duidelijk een samentrekking van Wedersche (Wede=woud). Vergelijk Wierden - Wederden. Weyerloessche is dezelfde samentrekking van Wedersche en loe = loo (open plek in een bos). (Overgenomen uit het artikel van J. Prakken in N.G.N. 1934).

De weg heeft zijn naam te danken aan het grote bos dat vroeger ten westen en noorden van de es lag. In 1188 wordt dit bos genoemd in het goederenregister van de graaf van Dalen. Nog een bewijs voor de ouderdom van deze weg is het feit dat zij overal keurig langs de rand van de akkerbundels loopt en nergens zo'n 'gewan' doorsnijdt. Dit is een sterke aanwijzing dat de weg tegelijk met de eerste ontginningen is ontstaan.

De Boemcampsweg

Nog een weg die al is ontstaan in de eerste eeuwen van ontginning is de Boomkampsweg. Het eerste deel van deze weg heet nu Zwiksweg en loopt dood tegen de esrand. Vroeger liep de weg rechtdoor naar het huidige laatste stuk van de Boomkampsweg. In dezelfde oorkonde waarin de 'Wijrsche wegh' genoemd wordt, vinden we ook de 'Boemcampsweg' in 1465 genoemd. Ook deze weg heeft als kenmerk dat ze op geen enkele plaats de aangelegde akkers aan weerszijden doorsnijdt.

We kunnen dan ook rustig aannemen dat de weg is ontstaan tegelijk met de ontginningen hier in de middeleeuwen. De huidige Boomkampsweg heeft aan het begin een ander verloop dan vroeger. Een stuk van deze weg is door de ruilverkaveling in de vijftiger jaren verdwenen. Het werd gevoegd bij het bouwland ter plaatse. De 'boomkamp' was een ontginning die helemaal aan de noordkant van de es lag en zijn naam te danken zou hebben aan het bos dat ervoor gerooid moest worden. Hier dus weer een aanwijzing voor het vroegere bos op deze plek.

Deze z.g. kampen treffen we overal aan langs de randen van de oude es en zijn wat ontginning betreft van latere datum. Kampen komt van het latijnse woord campi.

De Krompatte

Onwillekeurig denken we bij deze naam aan een bochtige weg. Niets is minder waar. De weg loopt kaarsrecht door de es naar het zuiden. Ook op de oudste kadastrale kaart van 1820 vertoont de weg geen noemenswaardige bocht. De verklaring moest dan ook anders zijn. 'Patte' is een oud woord voor poel of plas en het woord krom heeft hier de betekenis van 'hol', of 'onder het maaiveld liggend'. Het was dus een weg die liep naar of langs een poel of plas die laag gelegen was.

De Hambergweg

Deze weg (pad) liep vroeger van de uiterste noordkant van de Julianastraat dwars over de Hamberg naar de huidige Achteresweg. Op de kadasterkaart van 1820 is te zien dat zij overal de eerder aange-

legde gewannen (akkerbundels) doorsnijdt en dus duidelijk van latere datum is. Het is typisch een gevolg van de ontginningswijze van vroeger. De eerste verspreid liggende stukken bouwland op de Hamberg waren voor iedereen goed bereikbaar. Toen de tussenliggende onontgonnen stukken steeds meer in gebruik genomen werden ontstonden er problemen met de bereikbaarheid van veel landerijen. Men moest elkaar op allerlei manieren het recht van overpad verlenen. Bij minder goede onderlinge verhoudingen leverde dat wel eens problemen op. Om deze zo goed mogelijk op te lossen werd er een pad dwars over de hele Hamberg aangelegd zodat vrijwel iedereen hierover zijn akker kon bereiken.

De Kruisweg

De vroegere Kruisweg (nu Disselsweg) liep duidelijk vanuit het dorp naar de eerste ontginningen in de Zuider es. Verderop vertakte zij zich en waren het niet meer dan karresporen. Nog verder de es in waren het nauwelijks nog als wegen herkenbare paden. Toch was dit de enige manier waarop de boeren hun land konden bereiken.

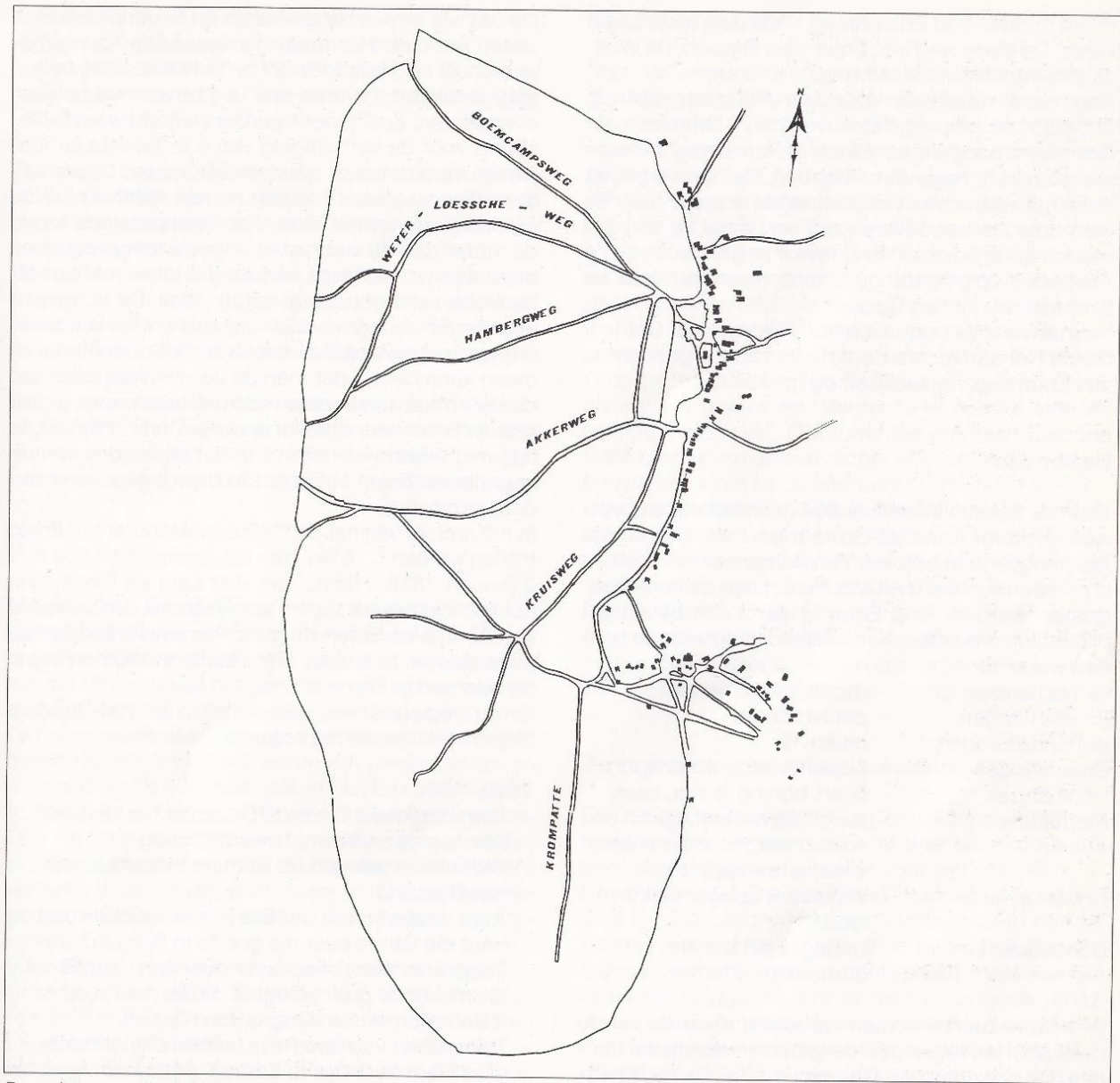
Als we dan bedenken dat de boerderijen soms wel vijftien verspreid liggende stukken bouwland hadden, dan kunnen we ons een voorstelling maken van de tijd die verloren ging met het heen en weer rijden. Ondanks deze moeilijkheden werd een plan tot ruilverkaveling voor de Enter es in de dertiger jaren door de boeren weggestemd. Een tweede plan, 25 jaar later, werd uiteindelijk wel geaccepteerd.

De Kruisweg kreeg haar naam omdat ze ter hoogte van het huidige sportcomplex 'De Krompatte' de oude doorgaande weg van Rijssen naar Delden kruiste.

De Akkerweg

Deze weg, de huidige Rijssenseweg, is ook een ontsluitingsweg geweest voor de ontgonnen bouwlanden. Ze had dezelfde functie als de Hambergweg. De naamsgeving is duidelijk. De weg liep naar en door de hier eerder aangelegde akkers en bereikte verderop de oude weg van Rijssen naar Delden. Toen de bevolking zich steeds meer concentreerde

De oudste wegen in de Enters.

in het midden van Enter kreeg deze weg meer betekenis. De oude weg van Enter naar Rijssen, de Weitakkersweg, raakte in onbruik.

Nog meer betekenis kreeg de Akkerweg toen in 1854/55 de nieuwe 'kunstweg' van Ommen naar Goor werd aangelegd. Van deze 'kunstweg' moeten we geen al te hoge dunk hebben. Het was eigenlijk meer het verbeteren van bestaande wegen. Waar de weg door de bebouwde kom liep werd ze verhard met klinkers. Zo ook in Enter waar ze het tracé van de Akkerweg volgde tot de Brandput en vandaar de Dorpsstraat richting Goor.

Hieraan werd de oude weg van Rijssen naar Delden, die na Rohaan rechts door de es naar het zuidoende van Enter liep, nauwelijks nog gebruikt.

De tienden

Toen de Saksen in het jaar 804 definitief waren overwonnen door Karel de Grote moest men vanaf dat moment tienden betalen. Een tiende deel van de opbrengsten van het land etc. moest aan de kerk afgedragen worden. Ook Enter is aan deze belastingplicht niet ontkomen. Verschillende vormen van tienden waren er:

Grove tienden	- rogge, haver, gerst
Smalle tienden	- peulvruchten
Krijtende tienden	- pluimvee
Bloedtienden	- koeien, varkens, schapen
Huistienden	- bijen, honing, boter, kaas
Sloptienden	- die onder het slop (gat in de zolder) werden afgerekend in vaste hoeveelheden
Novale tienden	- van nieuw aangemaakte landen
Domaniale tienden	- uitgegeven door de domeinen

Wat Enter betreft komen we alleen maar de eerste twee soorten tegen, n.l. de grove en de smalle tienden. De bisschop van Utrecht was hier de rechthebber van de tienden die ook dienden tot het onderhoud van de plaatselijke kerken. Hoe ze geïnd wer-

den en wie ermee belast waren in die eerste eeuwen weten we niet. Het moet een geweldig karwei geweest zijn om daar toezicht op te houden. De belastingmentaliteit zal toen ook wel te wensen hebben overgelaten. Zoals reeds eerder vermeld was de bisschop voor de verdediging van o.a. Twente aangewezen op de adel. In versterkte burchten bijgestaan door 'borgmannen' hielpen ze hun leenheer bij de verdediging van het land. Als tegenprestatie kreeg de ridder dan de inkomsten 'in leen' toegewezen uit bepaalde goederen of verkreeg andere rechten afhankelijk van het belang van zijn taak. De borgmannen kregen als lagere adel vaak de tienden van boerderijen toegewezen. Al snel was het dus een algemeen verschijnsel dat men de tienden niet meer aan de kerk maar aan andere rechthebbers moest afdragen. In Enter was dat niet anders. Oorkonden uit de late middeleeuwen tonen aan dat de tienden van diverse boerderijen in Enter zijn overgegaan naar andere eigenaren.

In het archief van het St. Catharinaklooster te Almelo treffen we aan:

2 januari 1356 'Henric van den Lare en Doge zijne echtgenooten verkoopen aan Hendrik Brünssone van Almelo en Emen de groffe en smalle tienden uit de goederen to Udinc, toer Plecht en Wetherdinc in de buerschop Enthere.'

In de registers en rekeningen van het Bisdom Utrecht vinden we het volgende over Enter:

1383 - 1393

- 'Item her Arend Craen te Deventer houdt den tiende grof ende smal over dat gued ten Oldenhavē gelegen tot Enthere in den kerspel van Rijssen.'
- 'Item Vrederijc van der Ese heren Jacobs soen hout die tiende over die goede to Bargardinc, Ecbertinc, Weterdinc ende over den Langhehof, al smal ende grof, geleghen in der buerscap 't Entheren in den kerspel van Rijssen.'
- 'Item Albert van den Reve hout in dienstmansstad Hermanshuys to Enthere ende Ludolvinc to Enthere, dat Catteler ende dien tienden over die

Ese to Enthere smal ende grof.'

- 'Item Jan van Heker holt to enen borchleen den tiende to Coenradinc, den tienden over Loderinc den tiende over des Duvels huys, geleghen in der buerscap tot Enther.'

Op deze manier raakten de tiendrechten steeds meer in handen van de adel en in latere eeuwen toen de welstand van de adel snel terugliep werden kooplieden en andere gegoede burgers de bezitters.

Wie ze ook bezat, hij zou niet vergeten de tiendrechten uit te oefenen. Later in de negentiende eeuw werden deze tienden geregistreerd door het ministerie van Financiën met de kadastrale nummers van de percelen erbij.

Begin deze eeuw werden de tienden door de Staat afgekocht. De eigenaren kregen een eenmalige schadevergoeding en de tiendplichtigen kregen twintig jaar lang een opslag op de grondbelasting.

Het schattingsregister van 1475

Moesten we tot dusverre enigszins raden naar het aantal boerderijen in Enter, in het jaar 1475 krijgen we daar zekerheid over. De bisschop van Utrecht, die inmiddels naast het geestelijk gezag hier ook het wereldlijk gezag uitoefende, was in financiële moeilijkheden geraakt. Door zijn voortdurende oorlogen met de hertog van Gelre waren zijn geldmiddelen zo uitgeput dat hij geld had geleend bij de steden Zwolle, Kampen en Deventer. Door een bijzondere schatting op te leggen (met instemming van de ridderschap en de steden) aan de inwoners van Twente wilde hij deze schulden inlossen. In dit schattingsregister werden alle Twentse boerderijen geregistreerd.

Voor Enter komen we de volgende namen tegen: Smeding, Langehoff, Borcharding, Hermannishus, Plecht, De Eso, Conrading, Duvelshus, Roderding, Lamberting, Weterding, Folberting, Coldehoff, Eckerding, Oldehoff, Tuding, Hubbelding, De Dues, Exhoe, Lovelding, Effing, Hardenberch, Catler, Hoffstede, Lederweert, Brinchus.

De hele es wordt omheind

Door de verspreide ligging van de eerste ontginningen werden ze allemaal afzonderlijk van een omheining voorzien. Toen de tussenliggende grond steeds meer in gebruik werd genomen beslist men op een gegeven moment één grote omheining te maken en de afzonderlijke omheiningen te verwijderen. Wanneer dit gebeurd is weten we niet, maar waarschijnlijk al voor het jaar 1188. Diverse aanwijzingen voor de aanwezigheid van deze omheining zijn bewaard gebleven. Aan de Goorseweg heetten stukken land de 'Tuinstukken'. Tuin (dialect tōen) staat hier voor omheining. Een ander stuk land heette 'klimtuin'. Daar ter plaatse liep de omheining tegen de steile helling van de es op. Verder is er sprake van 'de boomcampestuin'. Op sommige plaatsen bestond deze omheining uit een dichte heg, op andere plaatsen uit een sloot of uit paalwerk.

Op diverse plaatsen verschaften hekken en vonders toegang tot de centrale es. Achter de Hamberg aan de Weitakkersweg (toen Weyerloescheweg) lag het 'kerkvonder' over de sloot die de es daar afsloot. Langs deze oudste weg en over dit 'kerkvonder' ging men voor de stichting van de kerk in Enter in 1708 in Rijssen ter kerke. In de achttiende eeuw was de hele omheining in ieder geval nog aanwezig.

De verhouding bouwland - woeste gronden

Een vertrouwde verschijning op de heidevelden en broekweilanden rondom Enter was de zwoegende boer die plaggen verzamelde voor zijn potstal. Deze vermoeiende bezigheid nam een zeer groot deel van de beschikbare tijd van de boer in beslag. Wekelijks werd de potstal gevuld met plaggen om daarna vermengd met de natuurlijke mest van het vee weer leeggehaald te worden en opgeslagen bij de boerderij. In het vroege voorjaar werd begonnen met het uitrijden van deze plaggenmest op het land. Het beschikbaar zijn van deze plaggen was dus een bestaansvoorwaarde voor de boer. Eén van de voornaamste redenen dat de markegenootschappen

werden opgericht was dan ook het beschermen van deze woeste gronden. Voor iedere hectare bouwland moest er twintig hectare woeste grond zijn om de jaarlijkse cyclus te kunnen voltooien. Om te zien of deze verhouding vroeger in Enter ook zo ongeveer klopte maken we gebruik van de gegevens van de oude tiendrechten. Deze tiendrechten werden in 1907 afgekocht en bij deze gelegenheid werden nog eens alle akkers waarop tiendrechten rustten met het kadastrale nummer geregistreerd.

De totale oppervlakte tiendbare grond (bouwland) bedraagt 86 Ha. Het bouwland van het erve Effink moet hier nog bij geteld worden. Omdat dit erve een hofhorig erve was onder de hof te Goor had het andere geldelijke verplichtingen en werden er geen tiendrechten uitgeoefend. Als we verder aannemen dat in de loop der eeuwen ook wel een aantal tienden verloren zijn gegaan, dan komen we tot een oppervlakte van ca. 100 Ha. bouwland. De totale oppervlakte van de marke Enter bedroeg 2097 Ha. De verhouding 1:20 klopt in Enter dus aardig.

In hoeverre de oprichting van het markegenootschap in Enter heeft bijgedragen aan de instandhouding van deze verhouding kunnen we nog eens controleren in het jaar 1601. In 1597 had Prins Maurits Oldenzaal veroverd op de Spanjaarden. Nu konden de Staten van Overijssel voor het eerst sinds lange tijd weer hun (financieel) gezag over heel Overijssel laten gelden. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om de inwoners van de provincie een extra belasting op te leggen als bijdrage in de kosten van de oorlog met Spanje.

Het verpondingsregister van 1601

Deze extra belasting werd 'de verponding' genoemd en werd in Enter geheven over de oppervlakte bouwland. In z'n algemeenheid schijnt er nogal gesjoemeld te zijn met de opgaven (belastingmoraal!) maar voor Enter zijn er geen aanwijzingen dat het niet zou kloppen.

Anno 1601 treffen we de volgende erven in Enter aan met de oppervlakte bouwland die ze in gebruik heb-

ben. De oppervlakte werd opgegeven in 'herenmudden'. Een herenmud was 0.53 Ha.

1. Leuwerwehrtz erve	(1475-Lederweert)	5½	mulde	landes	
2. Exhoe	(1475-Exhoe)	5½	"	"	
3. De Koppes, ein kotter		2½	"	"	
4. De Boese		3½	"	"	
5. De Roeters	(1475-Roderding)	7	"	"	
6. Jan ten Oldenhave	(1475-Oldehoff)	2	"	"	
7. Herman Dercx		2	"	"	
8. De Decker		3	"	"	
9. Aele ter Hoffstedde	(1475-Hoffstede)	1½	"	"	
10. Jan Tuinck	(1475-Tuding)	7	"	"	+1 schepel
11. Jan Smeddinck	(1475-Smeding)	9	"	"	
12. Hans Schomaker		8	"	"	
13. Willem Evers	(1475-Hermannishus)	9	"	"	
14. De Plecht	(1475-Plecht)	6½	"	"	
15. De Borger	(1475-Borcharding)	8½	"	"	
16. Albert Evers					3 schepel
17. Derrick Sweers		2½	"	"	
18. Berent Hagemans	(1475-Duvelshus)	2½	"	"	
19. Derrick ter Hoffstedde		3	"	"	
20. Gerdt Berndes		2	"	"	
21. Jan ter Ese	(1475-De Eso)	9	"	"	
22. Derrick Jordens		2	"	"	
23. Henrick Koenerinck	(1475-Conrading)	9	"	"	
24. Jan Roerkinck		8	"	"	
25. De Beldt		7	"	"	
26. Bernt Hubbelinck	(1475-Hubbelding)	8	"	"	
27. Esken Volbertinck	(1475-Folberting)	3½	"	"	
28. Jan ter Morsche		5	"	"	
29. Derrick Geerssen		2½	"	"	
30. De Frericx		8	"	"	
31. Groite Lambert	(1475-Lamberting)	6	"	"	
32. Hagemans Groete		2½	"	"	
33. Aele ten Sande		4	"	"	
34. Roerkinck Groite		1½	"	"	
35. Gerdt ten Katteler	(1475-Catler)	5	"	"	
36. De Bulner		4	"	"	
37. Herman t. Sehendam		9	"	"	
38. Smalbrugge		5	"	"	
		---	-----	-----	
	Totaal	189½	mulde	landes	

Hieronder volgen nog de landen en erven die vanwege de oorlogsomstandigheden nog 'woest' lagen en op dat moment niet in gebruik waren:

'Noch Herman Wolters gekomen op ein woeste erve (1475-Weterding)	7½	mudde	landes
Eckerinck erve heel belmondig 1) (1475-Eckerding)	6	"	"
Roeters erve hiervan ligt woeste	2	"	"
Oldenhoever erve hiervan ligt woeste	7	"	"
Van Tuyncck erve ligt woeste	½	"	"
Van Smeddinck erve ligt woeste	3	"	"
Van Willem Evers erve ligt woeste	7	"	"
Van des Borgers erve ligt woeste	3	"	"
Van Koenerinck erve ligt woeste	1½	"	"
Van Belts erve ligt woeste	2	"	"
Van Hubbelinck erve ligt woeste	1½	"	"

Totaal ligt woeste	41	mudde	landes

De totale oppervlakte bouwland die in 1601 in gebruik was bedroeg:

$189\frac{1}{2}$ mudde land = $189\frac{1}{2} \times 0,53$ ha. = 100,44 ha.

De totale oppervlakte bouwland die 'woest' lag bedroeg:

41 mudde land = $41 \times 0,53$ ha. = 21,73 ha.

Totaal -----
122,17 ha.

OPMERKING:

De opmeting van het bouwland in Enter gebeurde in herenmudden die 0.53 ha. groot waren. Later werd hier veel de 'Sallandse mudde' gebruikt die veel kleiner (0.36 ha.) was.

1) Belmondig kennen we in het dialect ook en heeft dan de betekenis van 'haveloos of slecht onderhouden'. In dit register heeft het woord een andere betekenis. Het Eckerdinc erve was een hofhorig goed van de Proosdij van St. Lebuinus te Deventer. Door de 'trublige' jaren gedurende de tachtigjarige oorlog was de boerderij verlaten en 'lag woest'. Hierdoor werd de pacht niet meer betaald, de jaarlijkse hofdag werd niet bezocht en andere verplichtingen werden ook niet nagekomen. Door het verzuim van deze

plichten werd het goed 'belmondig' verklaard en vervielen de rechten van de vroegere bewoners. In 1610 heeft een zoon van de 'oude Eckerinck' alsnog het verzuim betaald en werd weer toegelaten op het erve.

Van 26 boerderijen in 1475 is het aantal in 1601 gegroeid tot 40. De meesten die erbij gekomen zijn, zijn 'kotters' of keuterboertjes.

De oppervlakte land die ze in gebruik hebben is zo gering dat ze hierop geen bestaan kunnen hebben. Dit zou tussen 1475 en 1601 het begin kunnen zijn geweest van het zoeken naar aanvullende verdiensten die gedeeltelijk in de schipperij gevonden zijn. Een register van 'paardegeld', ook weer een soort belasting, dat in het jaar 1602 werd opgesteld toont ook nog eens de moeilijke omstandigheden van toen in Enter.

Met 40 boerderijen heeft Enter in totaal 62 paarden. Liefst 15 boerderijen bezitten helemaal geen paard. Omdat iedere boer veelvuldig twee paarden nodig had kan alleen de 'naoberhulpe' hier uitkomst geboden hebben. De situatie in de omliggende buurtschappen was veel gunstiger. Ter vergelijking: In Ypelo zijn 13 boerderijen met totaal 34 paarden. In Rectum zijn 14 boerderijen met totaal 31 paarden. In Notter zijn 23 boerderijen met totaal 62 paarden.

Bevolkingsgroei

Er waren dus al heel wat mensen die gezien de grondoppervlakte die ze bezaten daarop geen volwaardig bestaan konden hebben. Ze moeten dus nevenverdiensten gehad hebben. Er was in de Enterse gemeenschap plaats voor ambachtslieden, middenstanders, handelaren en niet te vergeten schippers. Behalve in de schipperij was het verzadigingspunt voor de overige beroepen snel bereikt. Voor velen restte niets anders dan een bestaan als dagloner en later ook als huiswever.

Toen in 1626 Oldenzaal door stadhouder Frederik Hendrik nogmaals op de Spanjaarden was veroverd verdwenen de laatsten definitief uit Twente. Velen

die gedurende de oorlogsjaren bescherming hadden gezocht in de steden zwermden nu weer uit over het platteland. Ook Enter kreeg zijn deel hiervan. Een sterke bevolkingsgroei die hoe dan ook ergens opgevangen moest worden botste met de regels van het markegenootschap dat een statische toestand nastreefde.

Voor we de problemen beschrijven die hierdoor ontstonden moeten we iets meer weten over de organisatie van het markegenootschap. De eigenaren van de waardelen heetten de erfgenamen of de goedsheren (niet te vertalen als goede heren, maar als heren van de goederen). Zij waren gezamenlijk eigenaar van de niet in cultuur gebrachte gronden, de z.g. 'markegronden'.

De goedsheren benoemden uit hun midden een voorzitter; de markenrichter, die in andere marken ook wel 'holtrichter' werd genoemd. De vergaderingen van de goedsheren heetten 'holtinks'. Op zo'n 'holtink' werden zaken besproken als grondverkoop, onderhoud van wegen en bruggen en het eventueel klandestiene gebruik van de markegronden. Om toe te zien op de naleving van de markeregels werden 'gezworenen' benoemd.

Verder werden er 'schutters' benoemd die vee in beslag moesten nemen (schutten) dat klandestien op de markegronden graasde. De dieren werden dan in het 'schutschot' (schutstal) opgesloten totdat de eigenaar de boete betaalde. Vuurheren werden aangesteld om de brandveiligheid in de gaten te houden. Tot slot hadden we dan nog de 'zeters' die belast waren met het samenstellen (de uitzetting) van de belastingkohieren.

Met dit 'ambtenarenkorps' moest men de zaak in goede banen leiden. Dit had best gekund als iedereen zich aan de regels had gehouden. Maar vooral de nieuwkomers van buitenaf vestigden zich vaak klandestien in afgelegen hoeken van de marke waar ze een hut bouwden. Een probleem voor het markebestuur was dat de 'gezworenen' geen al te grote ijver aan de dag legden waar het dit soort overtredingen betrof. Laat staan dat ze er echt tegen optraden. Dit wekte grote irritatie binnen het markebestuur. Men stelde zelfs flinke boetes in het vooruitzicht als

de gezworenen en de schutters hun werk niet goed deden.

In 1679 werd er al een dertigtal van deze klandestiene hutten gesignaleerd. Twee jaar tijd kregen ze van het markebestuur om hun biezen te pakken anders zouden ze verjaagd worden. Drie jaar later bleek nog niemand te zijn verdwenen. Integendeel, er waren er nog meer bijgekomen. Om minder op te vallen trokken ze vaak in bij andere hutbewoners. Dit lokte een nieuwe maatregel uit van het markebestuur. Het werd verboden aan iedereen om een vreemde kostganger in huis te hebben. Af en toe werd gebruik gemaakt van de Rijssense 'armjagers' om de problemen het hoofd te bieden. Het hielp allemaal maar weinig. In arren moede besloot men om de hutbewoners die er in 1682 waren te laten blijven en ze f 2,- per jaar te laten betalen per koe die ze lieten weiden op de markegronden. Maar van nu af aan stelde men dat iedere hut die er nog bij zou komen zonder pardon afgebroken zou worden en de bewoners overgeleverd zouden worden aan het gerecht. Schone voornemens! In 1721 lezen we in de notulen van het markebestuur het volgende:

'Spreekende van de veelvuldige huizen en hutten, waer mede de Gemeente dagelijx beswaert en genoegsaem geruineert word. Is goedgevonden dat de Geswoorens volgens haar eed en pligt de selve in 't toekomende niet meer op de Gemeente zullen stellen maar gehouden zijn deselve in den beginne en binnen agt dagen dagelijks te ruineren en af te breken'.

In veertig jaar was er dus niets veranderd. De Enteraren traden niet streng op tegen hun minder beedeelde plaatsgenoten. Dit nam echter niet weg dat ze wel in erbarmelijke omstandigheden leefden. Men mocht geen hout sprokkelen, geen turf steken, geen vis vangen. Geld om een klein stukje grond te kopen om wat groenten te verbouwen had men niet. Soms was men tien jaar en langer achter met de betaling van de f 2,- voor de ene koe die men vaak bezat. Geen wonder dat ze hun toevlucht namen tot het klandestien 'aangraven' van stukjes grond.

's Nachts werd er turf gestoken in het Enterveen en paling verschalkt in de Regge. Vaak genoeg werden deze overtredingen gesignaleerd en boetes opgelegd. Maar van een kikker kan men geen veren plukken. Waar niet is verliest de keizer zijn recht. Onder-tussen was de bevolking danig toegenomen. De bevolkingsgroei in cijfers uitgedrukt was als volgt:

1675 - 71 huizen

1682 - 96 huizen

1706 - 160 huizen

Sinds het jaar 1601 was de bevolking van Enter ver-viervoudigd.

De volkstelling van 1748

In het jaar 1748 werd er een volkstelling gehouden waarbij in meer dan de helft van de dorpen en buurtschappen ook de samenstelling van de gezinnen werd genoteerd. Het enige wat jammer genoeg ontbreekt is het beroep van het gezinshoofd. Ook voor Enter is in deze lijsten de samenstelling van de gezinnen precies af te lezen.

Enter telt in 1748 218 huizen, hutten etc. De bevolkingsgroei lijkt dus iets minder onstuimig over de periode 1706 - 1748 dan over de periode 1675 - 1706. Gedeeltelijk is dit echter schijn want in de 218 huizen blijken 262 gezinnen te wonen. In ruim veertig gevallen wonen er twee gezinnen in een huis (hut), in één geval zelfs drie. De dubbele bewoningen doen zich voor het grootste deel voor bij de slechtst behuisde mensen. De gemiddelde gezinsgrootte is verrassend laag. Voor heel Enter is ze slechts 4.1. Voor de rest van het Twentse platteland is dat 5. De gezinsgrootte in Enter blijft dus 25% achter bij de rest van Twente. De grootste gezinnen in Enter treffen we aan op de boerderijen die berechtigd zijn met een waardeel (4.5). De kleinste gezinnen onder de ongewaarden (4.0). Als we de hutbewoners uit de ongewaarden selecteren blijkt daar de gezinsgrootte slechts 3.3 te zijn. Het gezin waarvan we uit andere gegevens weten dat de vader schipper is blijkt gemiddeld 4.9 groot te zijn. De gezinsgrootte blijkt duidelijk verband te houden met de welstand. Betere

huisvesting, betere voeding en hygiëne betekenen een lagere kindersterfte.

Groei van de schipperij

In het jaar 1749 moest er op last van de Staten van Overijssel in ieder dorp en buurtschap een register opgesteld worden van nieuw ontgonnen land en nieuw gebouwde huizen over de periode 1682-1749.

Uit dit register blijkt dat er in Enter over deze periode slechts 13½ ha. bouwland is ontgonnen en dat er 17½ ha. hooiland van markebezit naar particulier bezit is overgegaan. Als we hier de geweldige bevolkingsgroei over deze periode tegenover zetten wordt duidelijk dat slechts weinigen hun bestaan in de landbouw gevonden hebben. De uitbreiding in de agrarische sector is dus zeer bescheiden over een periode van 65 jaar. Ook de normale bevolkingsgroei vanuit de gevestigde Enterse boerenbevolking heeft blijkbaar niet tot een noemenswaardige uitbreiding van de boerenstand geleid. Zo op het oog blijft het een raadsel waar al die mensen hun bestaan gevonden hebben. De verklaring ligt gedeeltelijk in de schipperij.

De eerste schriftelijke bewijzen van deze scheepvaart stammen uit de tijd van het twaalfjarig bestand in de opstand tegen Spanje.

Later omstreeks 1660/1670 blijkt al een derde deel van de Enternaren in de scheepvaart werkzaam te zijn. Tussen 1670 en 1800 heeft deze groei zich voortgezet. In hoofdzaak kwamen deze schippers van oorsprong uit boerengezinnen. Doordat de schipperij, vooral in de eerste eeuwen, seizoenwerk was kon het aardig gecombineerd worden met het boerenbedrijf. De verdiensten uit de schipperij werden echter steeds beter waardoor het boerenbedrijf wat op de achtergrond kwam. In ieder geval streefde de schipper/boer niet meer naar uitbreiding van het boerenbedrijfje. Doordat de zaken heel goed gingen werden de zoons uit deze gezinnen ook vaak schipper. Alleen was er in dit geval bij huwelijk geen agrarisch bedrijfje meer achter de hand, tenzij het om de

*Foto Enter es 1973. De contouren van de A1 en de S15 worden zichtbaar.
Foto: Topografische Dienst Emmen.*

oudste zoon uit een gezin ging. Zo ontstonden er twee soorten schippers, de schipper/boer en de 'fulltime' schipper. De sterke groei van de schipperij heeft dus anderzijds gezorgd voor het relatief klein blijven van veel boerenbedrijfjes in Enter.

De volkstelling van 1795

Tot het jaar 1795 waren er geen exacte gegevens over de beroepen die de Enternaren uitoefenden en in welke mate ze voorkwamen.

De volkstelling die hier gedurende de Franse over-

heersing werd gehouden van 20 tot 31 oktober 1795 verschafte voor de eerste keer duidelijkheid. Op dat moment zijn er 296 gezinnen in Enter.

De gezinshoofden oefenen de volgende beroepen uit:

Schipper	- 83 gezinshoofden
Boer	- 53 gezinshoofden
Dagwerker	- 45 gezinshoofden
Weever	- 30 gezinshoofden
Klompemaker	- 24 gezinshoofden
Koopman	- 19 gezinshoofden
Timmerman	- 10 gezinshoofden
Schoenmaker	- 5 gezinshoofden
Bakker	- 3 gezinshoofden
Kuiper	- 3 gezinshoofden
Lompenkremer	- 3 gezinshoofden
Kastelijn	- 3 gezinshoofden
Kleermaker	- 3 gezinshoofden
Smid	- 2 gezinshoofden
Kruidenier	- 2 gezinshoofden
Nachtwaker	- 1 gezinshoofd
Molenaar	- 1 gezinshoofd
Metselaar	- 1 gezinshoofd
Slager	- 1 gezinshoofd
Vroedvrouw	- 1 gezinshoofd
Schoolmeester	- 1 gezinshoofd
Predikant	- 1 gezinshoofd
Tuinman	- 1 gezinshoofd

Nu wordt bevestigd dat het grote aantal mensen dat erbij gekomen is tussen 1675 en 1795 geen emplooi heeft kunnen vinden in de landbouw. De bevolking is tussen 1601 en 1795 met 600% toegenomen. Het aantal boeren is amper met 40% gegroeid.

Enter is een schippersdorp geworden. Maar liefst 30% van de gezinshoofden is in de schipperij werkzaam en vormt veruit de grootste bevolkingsgroep. Ook de meeste klompmakers zullen hun bestaan te danken hebben gehad aan de exportmarkt die was ontstaan door de schipperij. De timmerlieden zullen veelal als sloopstimmerman op de werven werkzaam geweest zijn. De armen van Enter zijn de dagwerkers en de weevers. De gemiddelde gezinsgrootte voor heel Enter bedraagt in 1795: 5.1

(1748: 4.1). Voor de andere Twentse kerkdorpen is dat in 1795: 4.7 (1748: 5.0).

De achterstand die Enter in 1748 had wat betreft de gezinsgrootte t.o.v. de andere Twentse kerkdorpen is in 1795 volledig ingehaald en zelfs omgezet in een iets grotere gezinsgrootte. De grootste gezinnen in 1795 in Enter treffen we aan onder de boeren, de middenstanders en de ambachtslieden, n.l. gemiddeld 5.4 per gezin. Daarna volgen de schippers met gemiddeld 5 gezinsleden. De kleinste gezinnen treffen we weer aan onder de dagloners en de weevers, n.l. 3.8 personen per gezin.

De rundveetelling van 1800

Een verder inzicht in de sociale omstandigheden van de Enterse bevolking geeft de rundveetelling van 6 maart 1800. Deze telling gebeurde t.b.v. het fonds ter bestrijding van de rundveepest. De runderen worden in de telling onderscheiden in beesten boven twee jaar en in die van 3 maanden tot twee jaar. Daar de telling gebeurde op 6 maart moet het aantal kalveren beneden 3 maanden miniem zijn geweest. We beschikken dus over een lijst van vrijwel de gehele rundveestapel in Enter op dat moment. Het totaal aantal runderen boven de twee jaar bedraagt 406 en beneden de twee jaar 102.

Hoewel er onder de ca. 300 gezinnen in Enter slechts 53 (18%) boeren zijn, is het aantal gezinnen dat rundvee bezit maar liefst 241 (80%). Ook onder de boeren zijn er grote verschillen. Het gemiddeld aantal stuks rundvee onder de boeren buiten de kom van Enter bedraagt 5. De boeren binnen de kom van Enter hebben gemiddeld slechts 2½ stuks rundvee. Deze laatste categorie is duidelijk meer aangewezen op de landbouw. Buiten Enter heeft men zich toch meer op de veeteelt toegelegd. Landbouw is daar alleen mogelijk op de hoger gelegen kampjes.

Onder de schippers treffen we gemiddeld 2 stuks rundvee aan. Onderaan staan de dagloners en de weevers met vrijwel altijd 1 koetje.

Opvallend is het vrijwel geheel ontbreken van jongvee bij de schippers, de dagloners en de weevers.

Luchtfoto Enter es 1983. De es wordt nu definitief in tweeën gesneden door de A1.
Foto: Topografische Dienst Emmen.

De oorzaken daarvan zijn echter totaal verschillend. De schippers houden het jongvee niet aan omdat ze het agrarisch bedrijfje niet willen uitbreiden. Enerzijds omdat de verdiensten uit de schipperij goed genoeg zijn anderzijds omdat de tijd ontbreekt meer aandacht te schenken aan de boerderij.

De geboorte van een kalf bij een dagloner of wever en later de verkoop daarvan betekent één van de zeldzame extraatjes in hun karige bestaan.

De nadagen van de marke

Gedurende de gehele achttiende eeuw was het al moeilijk geweest voldoende op te treden tegen de veelvuldige overtredingen van de markeregels. Na de Franse tijd werd het nog veel erger. Het burgerlijk bestuur was hervormd en democratischer geworden. Het markebestuur had aan gezag ingeboet. Vele personen begaven zich ongerechtigd in de Enter marke. Grond werd her en der ontgonnen en zeker niet alleen door arme hutbewoners. Het kwam zelfs voor dat grond reeds doorverkocht was voordat het markebestuur er achter kwam dat het klandestien ontgonnen was. Men trad er wel, zoals altijd, tegen op en desnoods dreigde men met de justitie maar het hielp allemaal steeds minder.

Door het steeds intensievere verkeer vergde het onderhoud van wegen en bruggen steeds meer geld. Er kwam een steeds zwaardere last op de schouders van het markebestuur te rusten. Het ambt van marke-richter was niet meer in trek. Er was soms nauwelijks iemand te vinden die het nog wou doen. In deze omstandigheden begonnen er stemmen op te gaan alle gemeenschappelijke gronden maar te verdelen. Dan was men van alle gezeur af. Voor men het over een dergelijke ingrijpende maatregel eens was zou er nog heel wat water door de Regge stromen.

Wat betreft de registratie van het grondbezit was de oprichting van het kadaster in 1832 een geweldige stap voorwaarts. Tussen 1820 en 1830 werden alle percelen opgemeten en de eigenaren geregistreerd. Voortaan moest iedere grondtransactie in dit kadaster vastgelegd worden. Het heeft overigens wel de nodige jaren geduurd voor dat ook werkelijk in alle gevallen gebeurde.

Als we de kadastrale gegevens van 1832 bekijken blijkt pas wat voor een geweldige ontginning er heeft plaatsgevonden tussen 1749 en 1832.

Was de oppervlakte bouwland in 1749 tussen de 125 en 150 ha., in 1832 is er maar liefst 476 ha. bouwland in de Enter marke.

Dr. Slicher van Bath heeft dit verschijnsel overal in Twente geconstateerd waarbij is vastgesteld dat de grootste ontginningen na 1800 hebben plaatsge-

vonden.

De totale kadastreropmetingen van 1832 zien er als volgt uit:

Bouwland	476 ha.
Broekweilanden	351 ha.
Heidevelden	509 ha.
Hakhout/akkermaalshout	30 ha.
Bos	4 ha.
Hooiland, grasland en huispercelen	727 ha.

Totaal 2097 ha.

Het eerste wat opvalt is dat het bos vrijwel verdwenen is uit Enter. Nog slechts 0,2% van de oppervlakte bestaat uit bos.

Het is interessant te zien waar 150 jaar geleden de grote heidevelden in Enter lagen. Als volgt waren ze over de buurten verdeeld:

Hieltjesdam	45 ha.
Enterbroek	2 ha.
Schuttenbeltsbroek	26 ha.
Kraayenveldshoek	4 ha.
Kattelaarshoek	16 ha.
Bullenaarshoek	6 ha.
Suikermaten	52 ha.
Veneslagen	6 ha.
Suikerveld	85 ha.
Leyerweerdslanzen	2 ha.
Kramersveld	29 ha.
Elsslagen	2 ha.
Elsheide	116 ha.
Waterhoek	35 ha.
Hamberger es/Berghorstblok	10 ha.
Hamberger es/Elsheide	15 ha.
Hamberger es/Dorpsblok	2 ha.
Hamberger es/De Gorens	12 ha.
Suiker es/De Venen	44 ha.

Totaal 509 ha.

De totale oppervlakte markegrond is nog ca. 950 ha. (heidevelden, broekweilanden etc.). Als we hier tegenover zetten de oppervlakte bouwland van

veerden gemeenschappelijken grond aanzienlijk worden geacht, omdat er veel was in evenredigheid van de bevolking. Thans is het, volgens hem, geheel anders. Hij schat de ongecultiveerde, te verdeelen grond op circa 850 bunders, waarin ruim 50 gewaarden deelgerechtigden zullen zijn. Bovendien zullen er ruim 80 zijn, die het regt van uitdriift door aankoop hebben verkregen. Eindelijk zullen er nog zijn, eene groote menigte in- en buiten de Marke wonenden, die in de grondbelasting betalen, die allen mede in de betrekkelijk geringen hoeveelheid gronds zullen deelen, waarvan het gevolg zal zijn, dat ieder slechts een gering aandeel zal bekomen. Uit aanmerking hiervan zou het naar de meening van den inzender, meer wenschelijk zijn geweest, dat de verdeeling al aanstonds had plaats gevonden na de verschijning van het op dezelve toepasselijk Koninklijk besluit van den 10 van Bloeimaand 1810, omdat de bevolking toen nog niet zoo groot was.

'De moeilijkheid der verdeeling wordt, volgens den inzender nog vermeerderd door de onregelmatige ligging der te verdeelen gronden. Het Enterveen, zoo als het daar nu ligt, is eene ware waterpoel, wel goed en bruikbaar te maken door een gegoed eigenaar, of door eene maatschappij. Dan zijn er nog heuvelachtige gronden, tot niets geschikt, dan tot het aanleggen van dennenbosschen. Nog zal men van de massa moeten aftrekken ruim 136000 ellen, voor de nieuwe aan te leggen wegen. Het aandeel van elk deelgerechtigde in de goede gronden, zal dus zeer gering zijn. Bij dezen stand der zaak, verwacht de inzender van de verdeeling de nagemelde nadeelige gevolgen:

- 1e. Zij, die, tot bemesting van hunnen enkelen akker nu nog plaggen kunnen krijgen, zullen, bij gemis daarvan denzelfden braak moeten laten liggen, en dien weldra aan meer gegoeden moeten afstaan.
- 2e. Zij, die thans nog een melkbeestje kunnen houden, hetwelk zij op den gemeenen grond doen weiden, en daaronder velen, die in de marke niet gerechtigd, noch aldaar grondeigenaren zijn, en dus of niets, of niet wat

noemenswaard is zullen krijgen, zullen hun koebeest moeten afschaffen, en dien ten gevolge tot de uiterste behoefte vervallen; terwijl velen, die nog wat meerder vee hebben, en zich nog in eenigzins ruimere omstandigheden bevinden, hun vee zullen moeten verminderen, dien ten gevolge achter uitgaan, en, ofschoon wat langzamer dan de eerstgenoemden, toch ook eerlang, even als die, tot behoefteigheid vervallen zullen. Den armen hutbewoner zal niets overblijven dan den bedelstaf. Enter, waar thans weldadige bemoeijing de luiheid en armoede door werkschaffing te keer gaat, en waar thans weinige armen zijn, zal er dan velen tellen.

Na dit, gewaagt de inzender nog van de enorme kosten van de verdeeling zelve, en vraagt, of die zullen gevonden worden uit een te verkoopen gedeelte van de gemeene gronden, dan wel uit de beurzen der ingezetenen? Eindelijk wijst hij nog (ofschoon dit nu wel niet regtstreeks met de verdeeling der ongecultiveerde markengronden in verband staat) op de bestaande en ten deele reeds uitgevoerde plannen, die, in werking gekomen, een gedeelte der middelen van bestaan in Enter zullen vernietigen, als daar is de geprojecteerde weg en brug ten noorden van het dorp, en de reeds ten deele uitgevoerde kanalisatie, ten gevolge van welk een en ander, Enter van alle gemeenschap te water en lande zal worden afgesneden. Uit dit een en ander voorspelt hij den ondergang van de Enter Marke en wat later van geheel Enter zelf.'

Het heeft deze inzender niet mogen baten want in 1853 wordt definitief het plan tot verdeling goedgekeurd en komt er een eind aan vele eeuwen markengenootschap.

Lijst van veldnamen in de Enter es

(Overgenomen uit het artikel 'De Esch te Enter' in het tijdschrift 'Nomina Geographica Neerlandica' 1934. van J. Prakken. De toelichting op de namen is hier en daar wat bekort ter wille van de leesbaarheid.)

1. **Rietstukken**, dial. Reetstukke, 1479 Reetstuk.

De grond ligt niet bijzonder laag. Ik noem nog de Voele Riet bij Enter, plekken veengrond.

2. **Hazelakkers.** In de uitsluitend schriftelijke bronnen staat éénmaal Hasel, een paar maal Haas en Hoes. 't Laatste is misschien 't werk van een schrijver, die de afgesleten vorm haas voor een (valsche) vernederlandsching van haoze (hoos,kous) hield.

3. **Hegakkers,** dial. Hèèg-. Aan de esheg.

4. **Reuvenakkers.** Reuven waren een soort rapen.

5. **Boomkamp** (in den). Een kampvormig esgedeelte.

6. **Koornstukken.** Mij slechts bekend uit Tijdr. Reg. IV 227: het koornstuk, hetwelk in de Oldenhof behoort, tussen de Boomkampsweg en Geert en Haves Nienkamp, bij Evert ten Butendijks koornstuk aan de eene en Koenredinges koornstuk aan de andere zijde (1470). De naam die wel hier gelocaliseerd moet worden, heeft dan later voor die van Weitakkers moeten wijken. Was koorn trouwens niet hetzelfde als tarwe of weit?

7. **Weit-, Weitenakkers.** Deze schijnen met de nrs. 3 en 4 oorspronkelijk doorlopende stukken te hebben gevormd. Reeds in 1465: de Weyteakker, met het noordeind aan de Boemkampsweg en met het zuideind aan den Wijschen weg, tussen Roterdinges en Smedinges, ook de Weyteakkers genoemd (Tijdr. Reg. IV 179).

8. **Paalakkers.** Aldus genoemd als liggend aan de palen, de grenzen van de es?

9. **Bergakkers.**

10. **Kraaijenstukken.** Naar vogels of planten (kreeinsiepel, kraailook) genoemd?

11. **Tijkakkers.** Deze lenen hun naam ongetwijfeld aan den tie, de vergaderplaats der burenen.

12. **Kennebakstukken.** Misschien zo genoemd wegens hun klein formaat; verg. kinnebakshammetje. Ze liggen op een helling.

13. **Wendestukken.** Slechts éénmaal genoemd, en wel als belending van de Anewende ten N. Of misschien eenvoudig bedoeld was: de daarop (tegen?) wendende stukken? Ik vond verder nog genoemd een Wendeakker (waar?) en een Vindakker (die onder nr. 16 viel).

14. **Hoopstukken.** Er is een hoop of hoogte te zien.

15. **Hambergstukken.** Twee blokken. Ook voor akkers in andere blokken wordt de naam wel eens gebruikt, evenals de uitdrukkingen voor, op, achter, nevens den Hamberg.

16. **Daalakkers.** Liggen enigszins laag.

17. **Korte Vore.**

18. **Ganzebree.** Geen regelmatig blok. Ze viel grotendeels onder de Koenderinkstiend. Of een bree (=breede, ouder voor breedte) een breed stuk was, dat bovendien niet tot een gewan behoorde? Zie ook nr. 21.

19. **Hondegalgestukken.** Twee percelen.

20. **Rose.** (juiste uitspraak onbekend. De Rose vormde met 't volgende nr. één blok, viel geheel onder de Plechtstiend en was dus waarschijnlijk geen gewan.

21. **Kruizelbree of Kruisstuk.** Twee percelen, kort vóór 1832 nog één.

22. **Veenakkers.** Daar de grond naar 't dorp iets oploopt, kan de bodem hier inderdaad veenachtig zijn geweest.

23. Voor de akkers verder oostwaarts kan 't soms gebruikte Veenakker niet juist zijn. Telgakkers? Breestukken??

24. **Kerkvonderstukken.** Vaker: aan 't Kerk(en)vonder, d.i. de vonder waarover men vóór de stichting der kerk te Enter (1708) naar Rijssen ter kerke ging.

25. **Alewende.** Vond ik voor 't middelste perceel van een blokje, dat wel vóór al 't omliggende schijnt te zijn ontgonnen.

26. **Leemkuil** (aan de) De westelijkste akker heet naar de esheg aldaar (aan de) Iemhèège, de volgende soms ook (iemen bijen).

26a. **List** (den List, Lis, Lest) was de naam van enige perceeltjes buiten de esheg, die ten dele afgesneden uiteinden van akkers lijken. Volgens Jellinghaus p. 130: strook, kant, lijst.

27. **Westersche akkers.** De naam wijst op een oudere, kleinere es.

28. **Matakkers,** vaak geschreven Maatakkers, b.v. 1494: de nederste Maatakker, waarop de Veenakker eindigt (Tijdr. Reg. IV 611).

29. **Emmezoo.** In (de)n Emmezoo is tegenwoordig

de aanduiding voor de Matakkeireinden en nog een paar stukjes ten Zo. van de weg. Vroeger spookte het er.

30. **Padeakkers.** In de akten Paayakkers. Ligging onzeker, ongeveer ter plaatse van 't blok puntstukken, waar een pad doorloopt, Paarkespad geheten (= Padeakkerspad?).

31. **Telgakkers.** Schijnen hier gelegen te zijn.

32. **Elschot**=elsschot, opschietsel van elzen?

33. **Torvede.** De uitsluitend schriftelijke bronnen spreken in de 18e eeuw achtereenvolgens van: de Torfde, de Torvet, de Torwet, de Turfde, de Torfde, den Turfert. De laatste vorm is mn., maar alle andere wijzen op een vr. Torvede (of Törvede?) Een verklaring als 'turfsloot' gaat voor deze niet geheel op. Ten W. op de zuidrand van de kamp, is een Protosaksisch urnenveld. Verg. nr. 36?

34. **Vonderakkers.** Zeer lange stukken, zeker genoemd naar een vonder (niet de Kerkvonder) over de randsloot van de es. Tot deze toe zal de naam dus wel gegolden hebben en Torvede moet een toenaam voor enkele Vonderakkers zijn geweest.

35. **Velwe, Velve.** In de akten ook Veluwe. De akkers eindigen in 't O. in een laagte.

36. **Hakket.** Reeds in 1470: drie schepel in de Kacket (tijdr. Reg. IV 222) De -t is zeker een collectief-suffix. Maar wat betekent hakk-? Ik ken stathakke afval van vlas, en 't hahn van bouwland (van bomen: houwn; hakhout; akkerhooft). Er is ook een woord hach mn. (mv. hechte) dat betekent: 't worteleind van een geveld boomstam.

37. **Eggenkollen.** Men zegt Egnkol of Eëgnkol, met zeer zachte Duitse g en doffe ò, mv. -kölle. Met de eerste uitspraak stemt overeen de schrijfwijze Enkol, met de laatste vormen als Eenkool, Negenkol=den Egenkol. Voor 't best houd ik Eggenkol, wat dan zou kunnen beduiden: een kol (lichte verheffing) aan de egge (kant) van een oud esgedeelte. Mijn vermoeden dat een kol een zachte welving is, zou geverifieerd kunnen worden.

38. **Blik- of weidekampen.** Deze horen niet tot de gewannenes. Ze liggen op de helling naar 't weiland, maar waren in 1832 bouwland. Beide namen kwamen en komen naast elkaar voor. De naam reikt nog

over de weg ten W.

39. **Zandakkers.**

40. **Schoot.** Een meervoud ken ik hier niet; elk stuk heet de Schoot. Tussen dit en het in het vorige nummer genoemde complex is geen redelijke grens; dat moet vroeger wel haast anders zijn geweest. Ergens dichtbij was in de weg 't Schothekke, waarschijnlijk genoemd naar een schutschot of -hok voor vee, dat op verboden plaatsen was aangetroffen. De naam Schoot zal daar wel niet mee te maken hebben.

41. **Boomstukken.** Voor één er van vond ik Verboomstuk, wat aan de Verloe doet denken.

42. **Kromme akkers.** 't Is niet duidelijk, wat aan deze, of aan de Krompatte ernaast, krom is.

43. **Veldbrake.** Hier is geen bos, maar (heide)veld ontgonnen.

44. Ten O. van de Veldbrake doet de naam **Zuurlagen** vreemd aan. Zie nr. 50.

45. Stokstukken. Stokken = stobben van gerooide bomen?

46. **Steenakkers.** De bodem bevat er veel grint. De naam geldt ook verder rondom, tenminste ten O.

47. **Hellewitten.** De Hooge, in 't W. vormen een flauwe rug, de Lage vertonen een inzinking. Men spreekt van 't Hellewit. Elders onder Enter ligt een weide de Kalewit(vr.).

48. **Baanakkers.**

49. **Haleakkers.;** dial. enkelv. Halker, Halke(r)t (mn.), mv. Halke(r)s, Halke(r)ts. Ze liggen ongeveer op de hoogste plek van de Zuideres.

50. **Zuierlagen,** dial. Zoerlòogn, geschreven zuurlagen. Deze hebben zeker (voor een deel tenminste) in 't Z. van de oudste es gelegen.

51. **Kuilenstukken.** Blijkbaar een overgeschoten hoek, laag gelegen.

52. **Loostukken.**

53. **Groenewegenstukken.** Aan de Groene weg, een doodlopend akkerweggetje.

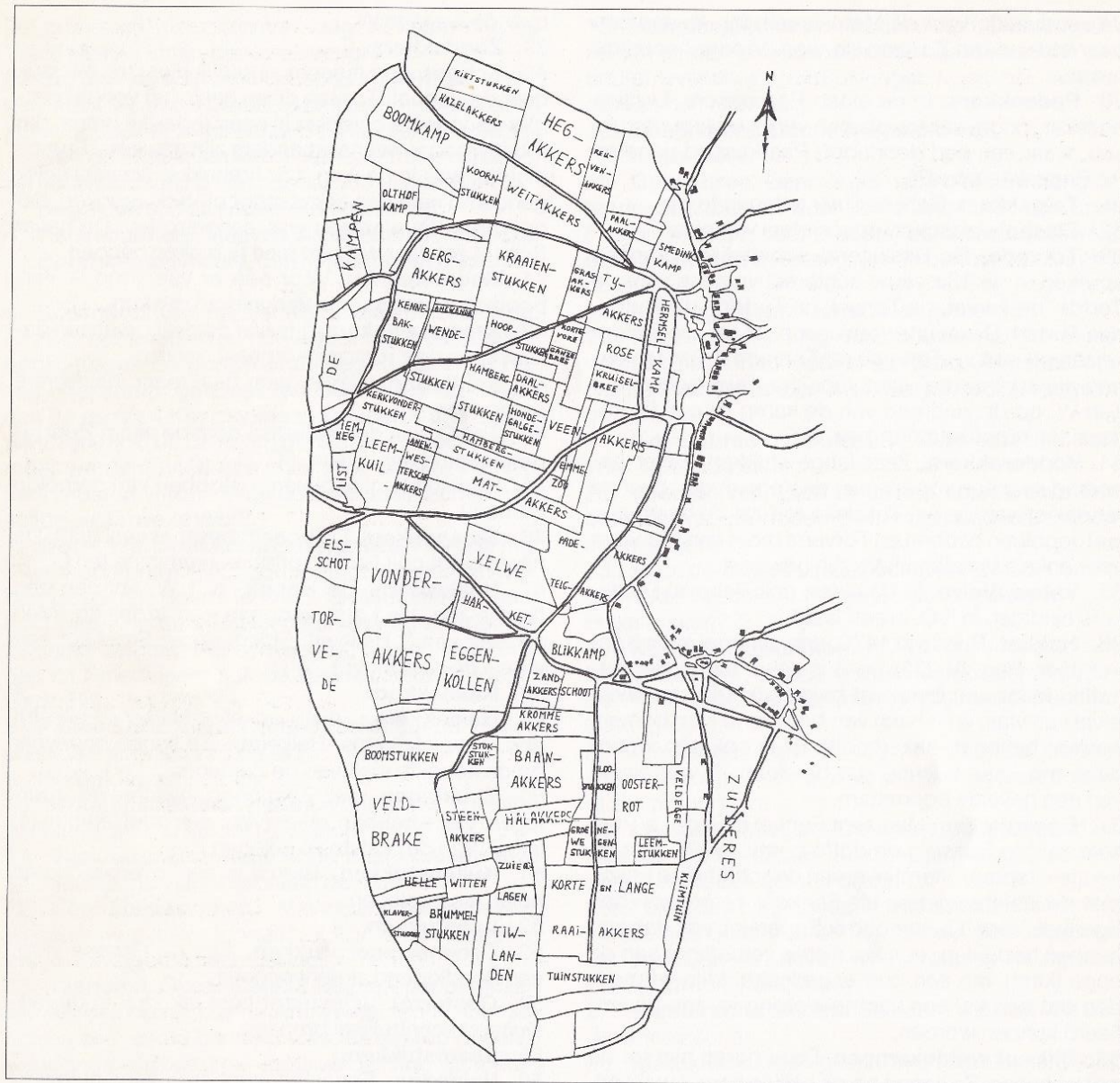
54. **Oosterrot** 't Oosterrot heet elk stuk in de (uitsluitend schriftelijke) bronnen.

55. **Leemstukken.**

56. **Veldegge.** Egge betekent hier zeer duidelijk: rand, kant. Geen gewan.

57. **Klaverstukken.** Waarschijnlijk geen gewan.

Oude veldnamen in de Enter es.

58. **Brummelstukken.** Brummels zijn bramen.

59. **Tiwlanden.** Geschreven Tieu-, Tieuw-, maar ook Iw-, Eeuw-, Uland, enz. Mogelijk hetzelfde als nr. 11.

60. **Rood-, Rooiakkers,** dial. Raoike(r)s. Deze zijn opvallend regelmatig bewaard gebleven.

61. **Tuinstukken,** dial. toenstukke. Aan de omheining van de es.

62. **Klimtuin,** dial. Klimtoen. De naam zal eerst gegolden hebben voor de tuin (heining) zelf, die hier ergens tegen de steile helling van de es opliep. Geen gewan.

Ver weg liggen tenslotte de:

63. **Enter akkers,** of eenvoudig de Akkers, ten N. van de es, dicht aan de Regge. Een soort filiaal van de Dorpses.

Waar in de toelichting gesproken wordt over 'gevan' worden akkerbundels bedoeld waarvan J. Prakken aannam dat ze de oudste ontginningen waren in de es.

Bronnen:

- 't Inschriên 1980 april jrg 12 no. 2 blz. 17-26
- Documentatie oudheidkundige vondsten Rijksmuseum Twente.

- Goederenregister Graaf van Dalen. Racers Overijsselse Gedenkstukken deel VII pag. 52-73.
- Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord Frankrijk en West Duitsland. Gijsselink. pagina 322.
- Het archief van vergadering en convent te Albergen. J.A. ten Cate.
- Archief Rechtbank van Eerste Aanleg Almelo 13 april 1818.
- Een samenleving onder spanning. Dr. B.H. Slicher van Bath.
- Oorkondenboek van Overijssel. G.J. ter Kuile.
- Oud archief gemeente Zutphen. Kapittelarchief akte 2-2-1134.
- Stad en land van Twente. L. Stroink.
- Schattingsregister van Twente van 1475. A.L. Hulshoff.
- Het Verpondingsregister van 1601. Statenarchief nr. 2455-2457. R.A.O.
- Collectie Prakken nr. 11-32, Uittreksel markeboek Enter. R.A.O.
- Cameraars-rekeningen van Deventer. J.I. van Doorninck.
- Archief St. Catharinaklooster Almelo.
- De Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht. S. Muller Fzn.
- Register van paarden, varkens, schapen en ymen van 1602. Statenarchief nr. 2604. R.A.O.
- Vuurstedenregisters van 1675, 1682 en 1706. Statenarchief nr. 2568-2576 en 3901. R.A.O.
- Volkstelling van 1748. Statenarchief nr. 2193-2196. R.A.O.
- Volkstelling van 1795. Statenarchief nr. 5320-5371. R.A.O.
- Rundveetelling van 1800. Statenarchief nr. 5664-5665. R.A.O.
- Register der nieuw aangegraven landen. Statenarchief nr. 2518-2520. R.A.O.
- Dienst van het Kadaster in Overijssel te Zwolle.
- Twentsche Courant 30 oktober 1852.
- Nomina Geographica Neerlandica 1934. Artikel J. Prakken.
- Notulen gemeenteraad Wierden, 26 juni 1833. Gemeentearchief Wierden.